

Ondernemende burgers in ondernemende steden

AUTEUR & FOTOGRAFIE MAARTEN LOOPMANS

Bedreigt de gebruikersstad de macht die bewoners hebben over hun omgeving? Niet noodzakelijk, zo blijkt.

Na de Tweede Wereldoorlog leken economie en politiek steeds verder ingebed in de natie-staat. Steden beperkten zich tot het herverdelen van nationaal vergaarde welvaart onder hun bewoners. Die situatie veranderde echter met de crisis van de jaren zeventig en de daaropvolgende politiek-economische hervormingen. Steden gingen zich meer 'entrepreneurial' of ondernemend gedragen. In plaats van welvaart slechts te herverdelen, legden ze zich ook toe op het genereren van economische groei en investeringen. Ze trekken nu actief consumenten, bedrijven en subsidies van hogere overheden aan. Als echte ondernemers zoeken steden nichemarkten op, analyseren hun sterktes en zwaktes en proberen die uit te spelen in concurrentie met andere steden.

In hun marktanalyses spelen gebruikers en transnationale elites een steeds grotere rol, vaak ten nadele van de eigen bevolking. Wanneer werkgelegenheid of consumptie kan worden aangetrokken zijn het meestal in de eerste plaats pendelaars of gebruikers van buiten de stad en niet de bewoners die er de vruchten van plukken. Soms worden bewoners zelfs als een concurrentieel nadeel gezien en zijn bewonersbelangen een sta-in-de-weg voor stadsontwikkeling. Gentrification slaat dan om in revanchisme, internationale prestige-projecten zijn ontoegankelijk voor de lokale bevolking, luchthavens worden uitgebreid voor een hypermobile elite terwijl omwonenden de overlast moeten slikken. Worden stadsbewoners collectief geofferd op het altaar van de ondernemende gebruikersstad?

In dit artikel beweer ik dat niet alle bewoners hun positie zien verzwakken in de ondernemende stad. Wie erin slaagt zichzelf ondernemend op te stellen, troeven bezit die passen in de stedelijke ontwikkelingsstrategie en deze handig weet uit te spelen op het politieke forum, komt er sterker uit dan voorheen. Wie het spel meespeelt, heeft kans om te winnen. 'Entrepreneurial citizens' spelen zelfs een belangrijke politieke rol in de Europese stad, waar 'bewoner' nog steeds een grote ideologische draagkracht heeft en legitimiteit geeft aan beleidskeuzes. De discussie rond het Antwerpse De Coninckplein toont aan hoe de strategische opties voor bewoners in ondernemende steden veranderen.

Afrika in Antwerpen

Het De Coninckplein in de buurt van het Antwerpse Centraal Station ligt tussen de chaotische, vroeg negentiende-eeuwse voorstad Stuivenberg en de in 1864 geplande, Hausmanniaanse stadsuitbreidingszone Leien en het station. De nabijheid van het station en belangrijke verkeersaders maken van de omgeving al gauw een befaamde uitgaansbuurt. De meer burgerlijke uitgaansinfrastructuur, zoals opera, theater, grand cafés en restaurants, nestelt zich nabij het station, terwijl het verderaf gelegen De Coninckplein en omgeving de plek wordt voor het 'ruwere' vertier: prostitutie, cabarets, dancings, homobars, 'Chinatown' en gokgelegenheden.

In de jaren tachtig raakt de uitgaansfunctie in een crisis. Enkel de harddrugscene op het plein groeit nog. De horeca krijgt de genadeslag wanneer de bioscopen de deuren sluiten. De groeiende Afrikaanse diaspora neemt de horeca over en maakt van het zo bereikbare pleintje haar centrale ontmoetingsplaats. In de loop van de jaren negentig verankeren de Afrikanen zich steeds sterker op het plein met cafés, bars, kruideniers, kappers en belwinkels. Het plein wordt een begrip in Afrikaans België en steekt de Brusselse Matongewijk naar de kroon.

Tegelijkertijd wordt de buurt na decennia van verwaarlozing door het beleid herontdekt. De aandacht wordt niet alleen gewekt door transformaties in het uitgaansleven. Voor het stadsherwaarderingsbeleid wordt in 1987 een kansarmoedeatlas van Antwerpen opgemaakt, waarin de buurt, door het marginale wooncircuit boven horecazaken, plots in het oog springt. Men stelt vast dat aan het beruchte uitgaansplein heel wat - arme - mensen wonen. De 'armoedefondsen' die Vlaanderen vanaf 1989 ter beschikking stelt, worden bijna vanzelfsprekend naar deze buurt gesluisd.

De nieuwe stadsbibliotheek moet het De Coninckplein herprofilieren.

De welzijnsinvesteringen in de buurt gaan vooral uit van vastgestelde noden en bevestigen het 'kansarme' beeld van de wijk. De Afrikanen op het plein moeten daarbij voor de positieve noot zorgen en worden aangemoedigd om via deelname aan sociaal-artistieke projecten het buurtimago op te vijzelen. Afrikaanse verenigingen grijpen deze kans aan om de Afrikaanse identiteit van het plein te benadrukken.

Internationale roeping

In 1996 komt er echter verzet tegen deze eenzijdige visie op de wijk. In het kader van 'community oriented policing' raadt de Antwerpse politie enkele socialistische militanten aan om de 'Bewonersobservatie- en actiegroep Richardstraat en omgeving' op te richten. De actiegroep laat een kritischer stem horen dan de Afrikaanse verenigingen en neemt een meer offensieve houding aan naar het stadsbestuur. Samen met de politie werkt de groep aan overlast van illegale afvalstort, druggebruik, verkrotting en opdringerige tippelprostitutie, maar eist via lobbywerk en buurtdebatten ook aandacht voor de buurt van het stadsbestuur.

Nog in 1996 wordt het nabijgelegen Centraal Station tot HST-station voorbestemd en verandert de beleidsvisie op de wijk. In plaats van een achterstandswijk is de omgeving plots een wijk met potenties, die een internationale functie zal vervullen. De Afrikanen grijpen deze kans aan om het marginale imago van het De Coninckplein, dat ook op hen afstraalt, af te schudden. Met de hete adem van de Richardstraat in de nek en met ondersteuning van de opbouwwerkorganisatie RISO organiseren enkele Afrikaanse verenigingen zich in het 'Afrikaans Platform' dat zich opwerpt als spreekbuis van Antwerpse Afrikanen. Ze bouwen enige legitimiteit op bij de overheid door zich als 'georganiseerde gebruikers' te distantiëren van het ongereguleerde, marginale aura dat aan de meer permanente pleinbewoners - niet alleen harddruggebruikers, maar ook illegale Afrikaanse vluchtelingen - kleeft.

Het Platform neemt deel aan debatten over de heraanleg van het plein en de invulling van de verkrotte Permekegarage aan de oostzijde van het plein, die in 1997 door de stad werd aangekocht. Om de internationale toekomst van de wijk te ondersteunen moet dit complex, in tegenstelling tot de vroegere 'welzijnsplantingen', een grootstedelijke functie vervullen. Het Afrikaans Platform lanceert de idee om van Permeke een multicultureel winkelcentrum te maken. Dit zou het De Coninckplein versterken in haar bestaande rol van internationaal commercieel knooppunt voor de Afrikaanse diaspora en bovendien, samen met het aangrenzende 'Chinatown', een unieke aantrekkingskracht uitoefenen op Europese klanten met een hang naar exotisme. Bewonersgroepenplatform De Bilzen, opgericht in 1994 en gelieerd aan een winkeliersvereniging van winkelstraten nabij het De Coninckplein, is echter niet ingenomen met dit plan. Net als de Richardstraat wil men af van overlast en criminaliteit, maar De Bilzen streeft bovendien naar een structurele verandering van de wijk. De Bilzen wil meer gegoede bewoners aantrekken en klanten voor de meer traditionele winkels en vreest dat een verdere Afrikaanse verankering op het plein deze doelen schaadt. Een herbestemming als stedelijke feestzaal moet voor een compromis zorgen.

Betere bewoners

Tegen het einde van de jaren negentig wordt duidelijk dat de gentrificatie in het stadscentrum voorzichtig 'de grote sprong over de Leien' waagt en de investeringsmogelijkheden van de burgerlijke zone ten westen van het De Coninckplein begint te ontdekken. In het noorden van de wijk verschijnen de eerste lofts in oude pakhuizen en worden herenhuizen gerenoveerd. Het De Coninckplein wordt ingeklemd tussen HST-ontwikkelingen in het zuiden en gentrificatie in het noorden.

De Bilzen neemt nu steeds vaker het voortouw in het debat rond het De Coninckplein. Net als de Richardstraat ontpopt De Bilzen zich als een sterke pressiegroep, die via klachten, debatten en persberichten eisen stelt aan het beleid. Maar De Bilzen profileert zich als politiek dakloos en doet haar best om bij alle partijen, niet alleen lokaal, maar ook regionaal en federaal, aandacht te vragen en medestanders te zoeken. In 2002 bedingt De Bilzen ter gelegenheid van haar nieuwjaarsreceptie dat de voorzitters van de Antwerpse meerderheidspartijen hun handtekening zetten onder het 'Marshallplan voor Antwerpen Noord'. Daarin wordt gevraagd om de bestrijding van overlast en criminaliteit en beargumenteerd dat de oplossing daarvan mede ligt in het ten minste gedeeltelijk vervangen van bepaalde marginale groepen, de asielzoekers, illegalen en drugsverslaafden, door betere bewoners. De Bilzen juicht gentrificatie toe, zowel om de leefbaarheid van de wijk, als om de

economische slagkracht van het kwijnende winkelapparaat te verbeteren.

Ook het Vlaamse en Antwerpse stedenbeleid richt in toenemende mate de aandacht op het aantrekken van nieuwe kapitaalkrachtige bewoners en private investeringen in de stad. Erop speculerend dat een meer kapitaalkrachtig publiek de wijk zal ontdekken, beslist de stad in

Van een achterstandswijk werd de omgeving plots een wijk met potenties.

2001 om in plaats van een feestzaal de centrale stadsbibliotheek in het Permekegebouw te vestigen. De verontruste bibliotheekgebruikers reageren heftig; er wordt meteen een protestgroep opgericht tegen de locatie. Wanneer het stadsbestuur bij professionele vastgoedinvesteerders polst of de komst van de stadsbibliotheek en andere opmerkelijke stedelijke realisaties in de buurt hen kan overhalen om in de buurt te investeren, krijgt ze eveneens het deksel op de neus: het De Coninckplein, met haar huidige 'publiek', blijft een hinderpaal die de ontwikkelingen in het noorden en zuiden van de wijk van elkaar scheidt. De stad kan niet eens een private uitbater vinden voor het 'Grand Café' dat ze bij de bibliotheek laat bouwen en moest garanderen dat ze het te verwachten verlies bij zal passen. De stad beseft dat meer draconische maatregelen nodig zijn en dat die voor controverse kunnen zorgen. Maar de steun van sterke 'bewonersgroepen' kan voor de nodige legitimatie zorgen. Het stadsbestuur zal vanaf dat moment niet meer schipperen tussen 'bewoners' en 'gebruikers', maar resoluut kiezen voor de eerste. In plaats van uitgaanswijk wordt de buurt in plandocumenten met meer kracht bestempeld als woonbuurt en het aantrekken van 'middengroepen' naar de wijk wordt een hoofddoelstelling. De aanwezigheid van horeca, winkels en bedrijven wordt nu sterker getoetst aan 'de grondrechten van bewoners', die met administratieve, stedenbouwkundige en ook politieke maatregelen worden heroverd. Het Marshallplan

Herenghuizen op het De Coninckplein. Afrikaanse horeca verliest het pleit.

van De Bilzen fungeert hierbij als een soort blauwdruk. Naast de drugscene komt vooral de 'nachthoreca' – de spil van het Afrikaanse leven op het plein – in het vizier. Een aantal cafés wordt tijdelijk gesloten, maar dit wordt via de rechter ongedaan gemaakt. De cafés op het terrasvriendelijk heraanlegde De Coninckplein krijgen een terrasverbod en de Afrikaanse verenigingen mogen geen publieke activiteiten op het De Coninckplein meer organiseren, omdat 'de initiatiefnemers niet in de wijk wonen'. Door middel van een stedenbouwkundig bestemmingsplan wordt de toekomstige vergunning van 'nachthorecazaken' onmogelijk gemaakt. In het kader van het grond- en pandenbeleid worden ten slotte een aantal panden waarin Afrikaanse uitbaters een zaak huurden opgekocht door de stad om de bestemmingswijziging te kunnen bespoedigen.

Ook de politie doet een duit in het zakje. Het nieuwe integrale veiligheidsplan benoemt de omgeving van het De Coninckplein tot een 'hotspotbuurt' die bijzondere aandacht verdient. In de omgeving van het De Coninckplein worden illegalen actief opgespoord en wordt elke vorm van overlast streng bestraft. Enkele keren wordt zelfs ge-

durende honderd dagen een mobiel politiecommissariaat pal op het plein geplaatst. Als welkom neveneffect verjagen de voortdurende politiecontroles heel wat nachthorecaklanten naar andere steden.

Het Afrikaans Platform klaagt niet zonder reden dat de Afrikaanse identiteit van het plein wordt uitgeveegd, maar is niet meer in staat

om de omslag naar een woonbuurt in te passen in haar strijd voor een levendig 'Afrikaans' plein. Met de nieuwe actiegroep Basta! protesteren ook de gangmakers van de Richardstraat tegen het dooddrukken van de Afrikaanse horeca en de jacht op illegalen, maar net als het Afrikaans Platform worden ze niet meer als 'bewoners', en dus niet meer als legitieme eisers,

erkend. Ze worden nu als 'linkse activisten' beschouwd. De geringe media-aandacht voor de gezamenlijke protestmars naar het stadhuis in 2004 toonde op schrijnende wijze hun verloren legitimiteit. Burgemeester Janssens ontving hen wel, maar bevestigde dat voortaan alleen nog met representatieve bewonersgroepen zoals De Bilzen wordt onderhandeld. De Bilzen stipt in een nieuwe versie van het 'Marshallplan' tevreden aan dat een groot deel van haar eisen eindelijk zijn ingewilligd en juicht expliciet de gekozen beleidsoptie toe.

Belangengroepen moeten creatief inspelen op de ondernemingsstrategie van de stad.

Beschouwing

Analyses van 'entrepreneurial cities' wijzen er vaak op dat bewonersbelangen worden opgeofferd aan belangen van gebruikers of transnationale elites en bedrijven. In dit artikel heb ik proberen aan te tonen dat deze analyse niet helemaal correct is. Ofschoon een stad in de concurrentie met andere steden inderdaad meer afhankelijk is geworden van actoren die opereren op schaalniveaus die ver buiten haar eigen bereik liggen, biedt deze situatie voor sommige actoren binnen de stad echter ook nieuwe mogelijkheden. De ondernemende stad geeft gebruikers niet automatisch het laatste woord. Wel worden belangengroepen gelegitimeerd in functie van specifieke ondernemingsstrategieën voor bepaalde plaatsen. 'Entrepreneurial citizens', bewoners of gebruikers die op een creatieve en innovatieve manier hun belangen weten te promoten en deze kunnen inpassen in het strategisch perspectief van de stad zelf, slagen er in om hun politieke eisen minstens tijdelijk waar te maken. Het aangehaalde voorbeeld toont aan hoe dit strategische perspectief verandert onder invloed van actoren die vaak op een bovenlokaal schaalniveau opereren. Maar lokale actoren zoals bewoners- en actiegroepen spelen hier inventief op in en trachten hun eisen te verpakken in een aansluitend verhaal. De status van bewoner of gebruiker wordt daarbij actief geconstrueerd. Immers, het onderscheid tussen bewoner en gebruiker is vaak onduidelijk en intrinsiek instabiel. Er wonen tenslotte heel wat Afrikanen op en rond het De Coninckplein en een groep als De Bilzen steunt voor de helft op winkeliers die buiten de stad wonen en die vooral mikken op het aantrekken van klanten van buiten de wijk. Beide groepen hebben echter voor een specifieke status gekozen.

De Afrikaanse verenigingen weten zich op te werken als lichtend voorbeeld in een kansarmoede discours in de vroege jaren negentig. Als 'gebruikers' trachten ze niet enkel het marginale aura dat aan het plein kleeft van zich af te schudden, maar slagen ze er ook in aan te knopen bij de internationaliseringsoptie door de Afrikaanse aanwezigheid op het plein als een mogelijke internationale trekpleister voor gebruikers uit te spelen. Wanneer gentrification mogelijkheden blijkt te bieden, weet De Bilzen zich als vertegenwoordiger van de wensen van niet alleen de huidige, maar ook de toekomstige middenklasse bewoners te profileren. Tegelijkertijd rijdt de Afrikaanse gemeenschap zich vast in haar voorheen succesvol uitgespeelde gebruikersstatus en verslikt de Richardstraat zich in het feit dat de actiegroep slechts opkomt voor het welzijn van de huidige bewoners en gebruikers en ze het gekozen toekomstperspectief van de stad expliciet bekritiseert.

De gretigheid waarmee het stadsbestuur inspeelt op de 'bewonersstatus' van De Bilzen om legitimiteit te claimen voor de harde en controversiële acties die de optie van gentrification vereist, toont ten slotte de retorische macht die er nog steeds schuilt in deze betiteling. Vooral met betrekking tot politiek controversiële thema's, wanneer beleidskeuzes deels in het publiek worden bediscussieerd, blijft het belangrijk voor belangengroepen, maar ook voor het stadsbestuur, om te kunnen claimen dat men 'de bewoners' vertegenwoordigt.

Maarten Loopmans (maarten.loopmans@geo.kuleuven.be) is aspirant FWO-Vlaanderen aan het Instituut voor Sociale en Economische Geografie, Katholieke Universiteit Leuven. Hij is redactieadviseur van AGORA.

Literatuurselectie

- Beaverstock, J. (2004) Transnationale managerelites in het wereldstedennetwerk. *AGORA* 20, 5, pp. 12-14.
- Blondeel, P. & H. Vansteelant (2000) De wachtzaal van de stad. Stand van zaken tweede onderzoekssite: De Coninckplein en omgeving (niet gepubliceerd document). Leuven: ASRO KU-Leuven.
- De Bilzen vzw (2002) Marshallplan voor Antwerpen-Noord, Antwerpen. <www.vldantwerpen.be/docs/MARSHALL.pdf> Laatst bezocht augustus 2006.
- Derudder, B. & J. Uitermark (2005) Neill Smith over de revanchistische stad. *AGORA* 21, 4, pp. 8-11.
- Dienst Integrale Veiligheid (2004) Stadsplan Veilig, Antwerpen. <www.antwerpen.be/docs/Stad/Bedrijven/Integrale_veiligheid/Stadsplan%20Veilig.pdf> Laatst bezocht augustus 2006.
- Galanakis, M. (2005) Athene 2004: 'With a vengeance'. *AGORA* 21, 4, pp. 28-31.
- Hackworth, J. & N. Smith (2001) The changing state of gentrification. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 92, 4, pp. 464-477.
- Harvey, D. (2001) From managerialism to entrepreneurialism: the transformation of urban governance in late capitalism. In: Harvey, D. (ed.) *Spaces of capital: towards a critical geography*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Lepofski, J. & J.C. Fraser (2003) Building community citizens: claiming the right to place-making in the city. *Urban Studies* 40, 1, pp. 127-142.
- Meulder, B. de & H. Heynen (2003) De rol van de ruimte bij processen van uitsluiting en normalisering; Een toelichting aan de hand van een uitgewerkte casestudy (De Coninckplein, Antwerpen). In: Devos, R. & L. Vanmarcke (red.) *Uitsluiting-insluiting. Kanttekening bij een beleid van sociale integratie*. Leuven: Acco, pp. 59-88.
- Mitchell, D. (1995) The end of public space? People's Park, definitions of the public, and democracy. *Annals of the Association of American Geographers* 85, pp. 108-133.